

TÖÖJÕU MAJANDUSLIK VORM SOTSIALISMIS

E. H a n s b e r g

Poliitilise ökonoomia kateeder

Milline ei oleks ka tootmise ühiskondlik vorm, töötajad ja tootmisvahendid jäävad alati tema elementideks. Nende elementide omavahelises seoses on määrav osa tootmise isikulisel faktoril. Töövahendid, tehnika on loodud töötaja poolt, nad kujutavad endast inimeste oskuste, kogemuste ja teadmiste materialiseeringut. Ühiskonna tegelikuks rikuseks on "... indiviidi arenenud tootlik jõud."¹ Ka automatiseeritud ettevõtted on loodud inimese poolt ja töötavad tema juhtimisel. Teaduslik-tehniline progress oleneb eelkõige töötajate töövõime arengutasemest, sest mida võimsam on tootmise isikuline faktor, seda kõrgem on tootmisvahendite arengutase. Ainult inimene on võimeline tegema heast tehnikast veelgi paremat, seejuures loodud täiuslikum tehnika eeldab ka töötajate arengut. Selline on tootmisfaktorite dialektiline seos, kus ühe faktori muutus on teise faktori muutuse põhjuseks. Niisuguses põhjuse-tagajärje dialektilises seoses on määravaks inimese kui tööjõu kandja võimed ja nende arengutase.

"Tööjõu ehk töövõime all me mõistame füüsiliste ja vaimsete võimete kogumit, mis on olemas inimese organis-
mis, tema elavas isiksuses, ja mida ta paneb tegevusse iga kord, kui ta toodab mingisuguseid tarbimisväärtusi."² Poliitiline ökonoomia uurib ühiskondlik-majanduslikke suhteid, mis kujunevad seoses töötaja kui tööjõu kandja lülitumisega ühiskondlikku tootmisprotsessi.

Kui võrd tööjõud on tootlike jõudude element, siis on ta nende tootmissuhete peegeldaja (väljendaja), milles tootmine toimub. Tööjõu majandusliku vormi olemus avaldub su-

¹ К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с, Сочинения. Т. 46, ч. II, стр. 217.

² К. М а р к с, Капитал. I kd., lk. 150.

hetes, mis tekivad seoses tema lülitumisega ühiskondlikku tootmisse. Kuid erinevalt tootlike jõudude teistest elementidest tööjõud ei peegelda üksnes eksisteerivaid tootmissuhteid, vaid tema kandja - töötaja on ühtlasi ka tootmissuhete subjekt. Ühiskondlikus tootmises individuaalsed tööjõud ühinevad ühiseks organismiks, kujundades ühiskondliku tööjõu. "Ühiskond", märkis K. Marx, "ei koosne indiviididest, vaid väljendab seoste ja suhete summat, millistes need indiviidid teineteise suhtes on."¹ Igale tootmisviisile on omased temale spetsiifilised tunnused, mis iseloomustavad ühiskondlikku tööjõudu.

Võime luua materiaalseid hüvesid ja osutada teenuseid moodustab tööjõu loomuliku sisu, sõltumata ühiskonna sotsiaalsest vormist. Kuid tööjõu majanduslik vorm on muutuv, ajalooline kategooria, determineeritud valitsevatest tootmissuhetest. Igale tootmisviisile vastab spetsiifiline, ainult temale omane tööjõu majanduslik vorm.

Tööjõu majandusliku vormi olemuse kohta sotsialismis on majandusteoorias erinevaid seisukohti. Osa autoreid eitab niisuguse kategooria olemasolu sotsialismi tingimustes.² Põhjendatakse seda asjaoluga, et tööjõud ja tootmisvahendid on sotsialismis vahetult ühendatud. Ühiskonnas ei kujune majanduslikke suhteid seoses tööjõu lülitumisega ühiskondlikku tootmisse, seega ei saa ka tööjõudu vaadelda majanduskategooriana. Majanduskategooriaks on ta vaid kapitalismis, kus ta esineb kaubana.³ Enamik majandusteadlasi ei pea aga seda seisukohta põhjendatuks, sest tööjõudu kui tootlike jõudude elementi iseloomustavad alati teatud tootmissuhted. Seda eeldab juba tootmisviisi sisu (tootlikud jõud) ja vormi (tootmissuhted) dialektiline ühtsus. Vastasel juhul peame järeldama, et tööjõud kas ei ole sotsialismis tootlike jõudude element või olles siiski see, esineb ta kui sisu ilma vormita. Kumbki järeldus pole aga loogiline.

¹ К. М а р х , Капитал. III kd., lk. 30.

² П. Л и т в я к о в , Н. Т я п к и н , Общественный труд и его производительность. М., 1961, стр. II.

³ Н. Т я п к и н , О рабочей силе при социализме. "Вопросы экономики", 1969, № 5, стр. 105.

See, et enamik majandusteadlasi tunnistas tšõžõdu sotsialismi majanduskategooriaks, ei tähenda, et nende seisukohtades valitseks üksmeel tema sotsiaal-majandusliku olemuse kohta. On formeerunud kolm põhilist kontseptsiooni:

- 1) tšõžõud sotsialismis pole kaup, vaid esineb vahetult ühiskondliku, assotsieerunud tšõžõu vormis;
- 2) tšõžõud sotsialismi tingimustes on kaup;
- 3) tšõžõud sotsialismis omab kaubalisi elemente, kuid ei taandu kauba mõistele selle traditsioonilises tähenduses.

Esimese kontseptsiooni põhjargumentideks on:¹ (1) ühiskondlik omandus tootmisvahendile toob sotsiaal-majanduslikus mõttes kaasa tšõžõu ja tootmisvahendite vahetu ühendamise; (2) eraomanduse likvideerimisega kaob sotsiaalne barjäär (kapitalistide klass) tootmisvahendite kasutamises, seega puudub ka baas tšõžõule kui kaubale, tema müümisele; (3) tšõžõu kaubavormiga nõustumine tähendab kapitalistliku majanduskategooria mehaanilist ülekanmist sotsialismi, tema seletamist kapitalismi seisukohalt.

Teise kontseptsiooni kujunemine langes perioodile, kus sotsialismi majandusteoorias hakati endisest suuremat tähelepanu pöörama kaubalis-rahalistele suhetele ja nende rakendusvõimaluste täiustamisele majanduspraktikas. Selle kontseptsiooni autorite põhiteesiks oli: sotsialismi ehitamise praktika näitab, et suhe indiviidi kui tšõžõu kandja ja ühiskonna vahel on kaubaline, temale omaste puuduste ja vastuoludega.² Argumenteerisid nad oma seisukohti järg-

¹ В. Я г о д к и н, Рабочая сила при социализме. "Экономические науки", 1971, № I, стр. 30; М. Д. П л и н е р, О социально-экономической природе рабочей силы. "Экономические науки", 1973, № 6, стр. 62; Я. К о л е с о в, Рабочая сила в системе экономических отношений социализма. "Вопросы экономики", 1973, № 7, стр. 87; П. П а в л о в, О социально-экономической природе и общественной полезности рабочей силы при социализме. "Вопросы экономики", 1973, № 6, стр. 5...6; И. С о р о к и н а, О категории рабочей силы при социализме. "Вопросы экономики", 1974, № 3, стр. 77 ja rida teisi autoreid.

² В. К о р н и е н к о, Основные черты обшейной социалистической собственности. "Экономика Советской Украины", 1966, № 6; В. К о р н и е н к о, Ю. П а х о м о в, Экономическая реформа и методологические проблемы политиче-

miselt: (1) inimene sotsialistlikus ühiskonnas on vaba isik-sus; (2) ta on lahutatud tootmisvahendeist, s. t. need ei ole vahetult tema omanduses, ta ei käsuta neid. Tootmisvahendi-te omanikuks on riik. Üksikindiviid omab enda käsutuses vaid tööjõudu ja selle võib ta rakendada ainult siis, kui annab ta ühiskonna käsutusse. Andmine toimub ostu-müügi akti teel tööjõu palkamise vormis; (3) indiviidi tööjõu taastootmine pole ühiskonnastatud, s. t. ühiskond ei võta enda peale töö-jõu taastootmise kulusid. Et saada elatusvahendeid, peab indi-vidiid andma (müüma) oma tööjõudu ühiskonnale, vastu saab ta aga vahendeid kaupade ja teenuste muretsemiseks.

Kolmanda kontseptsiooni autorid leiavad, et nii tööjõu kaubavormi pooldajate kui ka eitajate järeldused ei peegel-da õigesti tegelikkuses eksisteerivaid protsesse. Esimesed lõpetavad tööjõu analüüsi liiga abstraktsel, üldkategoria-
te tasemel, uurimata tegelikke indiviidi ja ühiskonna vahel reaalselt eksisteerivaid suhteid. Tööjõu kaubavormi poolda-jad lähevad teise äärmusse, analüüsides tööjõudu vaid indi-vidi tasemel, nägemata tootmisvahendite omandusvormi muut-misest tingitud tööjõu sotsiaal-majandusliku vormi erinevu-si võrreldes kapitalismiga.

Tööjõud sotsialismis ei esine enam kaubana, vaid tule-nevalt sotsialistlike tootmissuhete ebaküpsusest (võrreldes kommunismiga) ei esine ka veel vahetult ühiskondliku tööjõu vormi.¹ Ta asub nagu üleskasvamise staadiumis esimesest vormist (kaup) teise vormi (vahetult ühiskondlik tööjõud). Sel-les staadiumis (sotsialismis) iseloomustab tööjõu majandus-likku vormi kaubaliste elementide olemasolu. Seega tööjõud sotsialismis, mitte olles enam kaup, sisaldab veel kaubali-si elemente, sest (1) nagu iga kaup, on ta midagi kahesu-

снoй экономии. "Экономика Советской Украины", 1966, № 9; С. П о п о в, Законът за стройността и распределенето спред труда. "Труд и цени", 1967, № 1; Г. К о с т о в, Соци-алистическото стоково производство и распределение спред труда. "Труд и цени", 1967, № 2.

¹ Б. М и н ц, Политическая экономия социализма. М., 1965, стр. 351; М. К з н е в, По стoкoвoй характер на работната сила при социализма. "Народностoпански архив", книга I, 1968, стр. 54...65.

gust: omab tarbimisväärtust (tõõvõime), kuid mitte tema valdajale (sest see kui üksikindiviid ei oma vahetult tootmisvahendeid) ja on ühtlasi väärtuse kandjaks (tulu allikaks) tõõvõime omanikule: (2) tema kaubalisust iseloomustab ka põhiliselt raha vormis saadav tulu; (3) tõõjõu väärtuseta ei saa avada palga olemust sotsialismis ja selle hulgalisi piire; (4) tõõjõu kaubalisust tõestab ka tema palkamise akt sotsialismis. Need on põhilised seisukohad, millega antud kontseptsiooni pooldajad põhjendavad tõõjõu kaubaliste elementide olemasolu sotsialismis. Kuid samas märgitakse, et tema kaubalisuse aste on tunduvalt väiksem kui kapitalismis, kuna (1) tõõtajad, olles tootmisvahendite assotsieerunud omanikeks, määravad ise oma tõõjõu kasutamise tingimused; (2) osa tuludest saavad tõõtajad mitte tõõjõu müügist, vaid väljaspool seda, ühiskondlikest tarbimisfondidest; (3) palga tase oleneb mitte ainult tõõjõu väärtusest, vaid eelkõige tootlike jõudude arengutasemest; (4) ületatakse stiihilisuse moment tõõjõu taastootmises, kõikides tema staadiumides toimub see plaanilise reguleerimise alusel. Tõõ ühiskonnastatuse astme kasvades väheneb paralleelselt sellega tõõjõu kaubalisus.

Seega, nagu võime veenduda, on meie majandusteoorias väga erinevaid, isegi diametraalselt vastupidiseid seisukohti tõõjõu majandusliku vormi olemusest sotsialismis. Taoline seisukohtade rohkus nõuab täiendavat, tõõjõu olemust sotsialismis iseloomustavate majandussuhete analüüsi.

Tõõjõu majanduslikku vormi iseloomustab eelkõige antud ühiskonnale spetsiifiline tõõjõu ja tootmisvahendite ühendamise viis ja iseloom. K. Marx on kirjutanud: "Tõõlised ja tootmisvahendid jäävad alati tootmise teguriteks, olenemata sellest, missugused on tootmise ühiskondlikud vormid."¹ Kuid see on alles tootmisprotsessi eeldus. "Kui aga tõõlised on tootmisvahendeist lahutatud, siis on nii ühed kui ka teised tootmise teguriteks vaid potentsiaalselt. Et tootmine üldse võimalikuks saaks, peavad nad ühinema."² Tootmis-tehnilise aspekti kõrval rõhutab K. Marx tõõjõu ja tootmisvahendite ühendamise protsessi sotsiaal-

¹ K. M a r x , Kapital. I kd., lk. 30.

² Sealsamas.

majanduslikku olemust: "Ühiskondliku korra mitmesugused majanduslikud epohhid erinevadki üksteisest selle ühinemise erilise iseloomu ja teostamise viisi poolest."¹

K. Marx eristab tööjõu ja tootmisvahendite ühendamise iseloomu ja teostamise viisi. Tootmistegurite ühinemise viis võib olla otsene (vahetu) ja vahendatud. Ühendamise iseloomult võib protsess olla samuti kaheksagune - toimuda kaubavormis või mittekaubavormis. Ühelaadse tööjõu ja tootmisvahendite ühendamise viisi puhul (näit. vahendatult) võib nende ühinemise iseloom olla erinev - toimuda nii kaubakui ka mittekaubavormis. Tööjõu ja tootmisvahendite ühendamine on sotsiaal-majanduslikus mõttes identne omandusvormiga tootmisvahenditele. Tööjõud ja tootmisvahendid on vahetatult ühendatud lihtsa kaubatootmise tingimustes, kus töötaja on vaba eraomanik, oma töötingimuste omanik: s. o. talupoeg - maale, mida ta kasutab ja käsitööline - oma tootmisvahenditele, mida ta omab kui virtuoos. Ühendumine toimub siin oma iseloomult mittekaubavormis.

Kaabatootmise kapitalistlik vorm on iseloomulik tootlike jõudude sellisele arenguastmele, kus töövahendeiks on masinad, tootmisprotsess aga omab ühiskondlikku iseloomu ja teostub võõra palgatöö arvel. Sotsiaal-majanduslikus mõttes on antud kaubatootmise staadiumile iseloomulik tootmisvahendite ja tööjõu absoluutne eraldatus. Nende ühendamine toimub vahendatult, ostu-müügi akti kaudu. Kapitalismi tingimustes on tootmis- ja elatusvahendid võõrandunud vahetuis tootjast - tööjõu omanikust. Et saada elatusvahendeid, peab tööline teatud ajaks müüma oma tööjõudu kapitalistile. Seega tööjõud kapitalismis esineb kaubana ja kui majanduslik kategooria väljendab ta ostu-müügi suhteid kui tema lülitumise viisi kapitalistlikku tootmisse. Tööjõud muutub muutuvkapitali funktsioneerimise vormiks.

Sotsialismi tingimustes tootmisvahendid ühiskonnastatakse. Sellel baasil kujunevad sotsialistlikud tootmissuhted, mis tingivad tootmisfaktorite ühendamise uue viisi ja iseloomu ning muutuse tööjõu majanduslikus vormis.

Nende muutuste iseloomustamiseks tuleb eelkõige selgitada tööjõu omanduse küsimus. Tootmisvahendid kuuluvad sotsialismis ühiskonnale - kellele kuulub tööjõud? Kuigi kü-

¹ K. M a r x , Kapital. II kd., lk. 30.

simust on majandusteaduslikus kirjanduses vähe käsitletud, võime siiski eristada mõningaid seisukohti.

Osa autoreid on arvamusel, et tööjõud ei saa kas üldse olla omandussuhete objektiks¹ või on seda vaid kapitalismis². Selle seisukohaga ei saa nõustuda, sest pole loogiline, et tootlike jõudude ühe elemendi - tööjõu suhtes ei kujune ühiskonnas omandussuhteid. Sotsialismis eksisteerivad tööjõu tootmise, jaotamise, tegevuse vastastikuse vahetamise ja tarbimise (kasutamise) suhted. Just nimetatud suhete kaudu avalduvadki omandussuhted nii tootmisvahendele kui tööjõule.

On seisukohti, millest tulenevalt tootmisvahendite ühiskonnastamine muudab automaatselt ka tööjõu omanduse vormi; isiklikust (kapitalismis) muutub ta ühiskondlikuks "... sotsialismis kogutööjõu, kogutootmisvahendite omanikuks on ühiskond ise."³

On õige, et ühiskondlik omand tootmisvahendele annab igale ühiskonnaliikmele võimaluse lülituda vastavalt oma võimetele ühiskondlikku tootmisprotsessi. Töö materiaalse te tingimuste ühiskondlik omand eeldab ühiskonna poolt plaanipärast kontrolli tööjõu kvantiteedi ja kvaliteedi üle, tema suunamist ühiskondliku tootmise erinevatesse harudesse. Kuid see veel ei tähenda, et tööjõu omanikuks sotsialismis on ühiskond. Tööline on ikkagi oma töövõime vahetu

¹ Рабочая сила в системе социалистических производственных отношений. Ярославль, 1973, стр. 10-11; Социально-экономические проблемы рабочей силы при социализме. Л., 1972, стр. 6, 22, 71, 80.

² П.П. Д и т в и н е н к о, Н.К. Т я п к и н, ор. cit, стр. 11; М.Д. П л и н е р, О социально-экономической природе рабочей силы. "Экономические науки". № 6. 1973, стр. 62; П.П у л я е в, Главная материальная основа ее производства. Л., 1973, стр. 8. В.С е м е н е н к о, О политико-экономическом содержании категории рабочая сила. "Экономические науки", 1973, стр. 33.

³ Предприятие в системе народного хозяйства. Под ред. Н.Д. Колесова. М., 1972, стр. 133; А. Е р е м и н, О соединении факторов производства при социализме. "Вопросы экономики", 1970, № 1, стр. 95; Социально-экономические проблемы рабочей силы при социализме. Л., 1972, стр. 33, 57, 72...73; Я. К р о н р о д, Законы политической экономики социализма. М., 1966, стр. 44; Механизмы действия экономических законов социализма и их использование в коммунистическом обществе. Л., 1974, стр. 21.

omanik.¹ Nii oleneb konkreetse eriala ja töökoha valik töötaja enda soovist. Kui töötajast ei oleneks, kuhu ta tööle läheb, kui ta ei suhtuks oma tööjõusse nagu subjekt, siis suhted, mis kujuneksid seoses tema tööjõu rakendamisega tootmisprotsessi, omaksid mittemajandusliku sunni iseloomu. Ühiskonna poolt omastamise objektiks ei oleks mitte tööjõud, vaid inimene ise (nagu orjuse või osaliselt pärisorjuse puhul). Ühiskond jaotaks administratiivsete vahenditega töötajaid territooriumide, majandusharude ja ettevõtete lõikes. Muide, just selle vajadust püüdsidki tõestada esseerid-maksimalistid, kes nõudsid pärast SSOR-i sunnimeetodite kasutamist tööjõu rakendamisel, pidades tööjõu ühiskonnastamist täiesti loomulikuks nähtuseks sotsialismis.² Ka Trotski oli samal seisukohal.³ V.I. Lenin oli nimetatud arvamuste suhtes täiesti eitaval seisukohal: "Just küsimuses (tööjõu - E.H.) tootmislikust rollist sõltub kõik kõige vähem sunnist, valitsemisest, administreerimisest, kõige enam materiaalsest vahendeist (söögist, riietest, jalatsitest) ja veenmisest."⁴

Tööjõu omanduse vahetult ühiskondlikku iseloomu sotsialismis eitab ka tema taastootmise protsessi olemus.⁵ Kui vaadelda tööjõu taastootmise lähtemomenti - tootmist, siis tööjõu vahetult ühiskondlik omandus eeldab selle protsessi ühiskonnastatust, s.t. ühiskond peab tegema ja katma kulutused, mis on seotud tööjõu tootmisega. Tööjõu taastootmine toimuks täielikult ühiskonna arvel, kuna enamik mitte ainult käsutab, kasutab ja valdab (kõik need õigustused kompleksis kuuluvad vaid omanikule) omanduse objekti - omandit, vaid peab pidevalt tagama ka selle taastootmist, kui ta ei taha ilma jääda omandist. Kuid sotsialismis omab see protsess

¹ Воспроизводство рабочей силы в странах мировой социалистической системы. М., 1970, стр. 66; М. Ордухак о в, Население, трудовые ресурсы СССР. М., 1971, стр. 43; Рабочая сила в системе социалистических производственных отношений. Ярославль, 1973, стр. 47...50; Г.Б. Правоторов, Стоимостные категории и способ производства. М., 1974, стр. 204. Ka klassikutel on viiteid tööjõu isikliku omandivormi olemasolust sotsialismis. (K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения. Т. 19, стр. 404; Там же, т. 46, ч. I, стр. 101, 462, 485; В.И. Ленин, ПСС. Т. 43, стр. 273.)

² ЦГАОР. ф. 1235, оп. 21, д. 23, д. 13-14.

³ "III Всероссийский съезд совнархозов". С. 39, 42.

⁴ В.И. Ленин, ПСС. Т. 42, с. 390.

⁵ Seda on rõhutanud ka M. Kukuškin, vt. M.C. Кукушкин и Н., Народный доход. Л., 1971, стр. 13.

valdavalt individuaalset iseloomu - ühiskond tagab tööjõu tootmise põhiliselt sõltuvalt töötaja töö hulgast ja kvaliteedist. Andmata ühiskonnale tööd ühes vormis, ei saa töötaja seda ühiskonnalt teises vormis. Tinglikult võib öelda, et tööjõu tootmine on ühiskonnastatud vaid mahu, mis on seotud ühiskondlike tarbimisfondidega.

Tööjõu isiklik omandus sotsialismis ei tähenda, et tööjõud ja tootmisvahendid oleksid absoluutselt eraldatud. N. Kolessov kirjutab, et tööjõu isiklik omandus sotsialismis toob kaasa olukorra, kus töötaja "... on ilma jätud tootmisvahendeist, kui võrd nad on mitte tema vaid ühiskonna kättes"¹. Sellest näitest lähtuvad ka tööjõu kaubavormi pooldajad sotsialismis.² Just selle eelduse puhul võimaldas tööjõu isiklik omandusvorm teha järelduse tööjõu kaubalisusest sotsialismis. Nii kujundatigi skeem, mis peegeldab olukorda pigem kapitalistliku majanduse riiklikus sektoris kui sotsialistlikus ühiskonnas.

Seega, tootmise põhifaktorid - tööjõud ja tootmisvahendid asuvad sotsialismis töötajate ja ühiskonna vahelise suhte erinevatel poolustel. Kuid, kui võrd töötajate ühiskond on tootmisvahendite omanik, siis iga töötaja ei ole mitte ainult oma tööjõu isiklik, vaid ka tootmisvahendite ühiskondlik, assotsieerunud omanik. Kuigi töötaja võib kasutada oma tööjõudu ühiskondlikus tootmises lähtudes individuaalsetest materiaalistest ja teistest huvidest, siis just assotsieerunud omanikuks oleku tõttu mõjutavad nende kujunemist ka ühiskonna kui terviku vajadused. Tööjõu vaba kasutamise töötaja poolt vastavalt tema tööalasele potentsiaalile, kalduvustele ja võimetele garanteerib ühiskond. Sotsialism on taoline indiviidide ühendus, "... mis allutab oma kontrollile indiviidi vaba arengu ja liikumise tingimused."³ Assotsieerunud omanikuks olek väljendabki "... kõi-

¹ Н. Д. Колесов, Рабочая сила в системе экономических отношений социализма. Социально-экономические проблемы рабочей силы при социализме (Тезисы докладов). Л., 1972, с. 5.

² В. Корниенко, Основные черты общенародной социалистической собственности, - "Экономика Советской Украины", 1966, № 6; В. Корниенко, В. Пахомов, Экономическая реформа и методологические проблемы политической экономики. - "Экономика Советской Украины", 1966, № 9.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. Т. 3, с. 76.

gi ühiskonnaliikmete võrdsust tootmisvahendite omandussuhte-
tes...

Tootmisvahendite ühiskonnastamine andis ühiskonnale võimaluse tagada tööjõu ja tootmisvahendite ühendamine, juhtida tootmisprotsessi, jaotada ja ümber jaotada loodud produkti, kujundada vastavust töövõimelise elanikkonna juurdekasvu ja tema majandusliku rakendamise võimaluste vahel jne. Kõigi nimetatud funktsioonide täitmiseks on ühiskonnale vaja spetsiaalset organit või organisatsiooni. Selleks on sotsialistlik riik. Ühiskondliku tootmise edukas juhtimine ja plaanipärane suunamine rahvamajanduses tervikuna võib toimuda vaid siis, kui üldrahvaliku omanduse kasutamise õigus seostub ühiskonna poliitilise organisatsiooni - sotsialistliku riigi võimuga. Ainult riik võib väljendada kõigi klasside, sotsiaalsete kihtide, kõigi töötajate huve. Sellepärast üldrahvalik omand tootmisvahenditele võtabki riikliku omandi vormi, grupiomandi (kooperatiivse) areng toimub aga riigi vahetul mõjutusel. Sotsialistliku riigi majanduslik tegevus kuulub majandusliku baasi sfääri. Juba K. Marx kandis ühiskondliku töö juhtimise tootmisfunktsioonide hulka. Ta kirjutas: "Iga ulatuslikum otseselt ühiskondlik või ühine töö vajab suuremal või vähemal määral juhtimist individuaalsete toimingute koosõlastamiseks ja üldiste funktsioonide täitmiseks, mis tekivad selle tõttu, et kogu tootmisorganismi liikumine erineb ta iseseisvate organite liikumisest. Üksik viiuldaja juhatab end ise, orkester vajab dirigenti."² Riik sotsialismis ei kujuta seega endast mitte ainult poliitilist pealisehitust majanduslikul baasil - vaid ka vahetat tootmisagenti kui üldrahvalike tootmisvahendite omanik. Riigi põhiliseks tootmisagendiks muutumise materiaalsed eeldused tulenevad nüüdisaja tootmise iseloomust, mis juba kapitalismis saavutab eratootmise küllaltki kõrge ühiskonnastatuse astme. Nendes tingimustes ühiskondliku tootmise kui ühtse protsessi efektiivne juhtimine on mõeldamatu riigi osavõtuta. Kommunistliku formatsiooni arenedes, kui riik asendub ühiskonna omavalitsusega, kaob ka vajadus riigi kui tootmise põhiaagendi järele. Tekivad ühiskondliku tootmise juhtimise uued vormid.

¹ В.И. Ленин, ПСС. Т. 33, с. 99.

² К. Маркс, Капитал. I kd., lk. 289.

Teiseks tootmise põhiagendiks sotsialismis on töötajad, tööjõu kandjad.

Seega ühiskondlik omandus tootmisvahenditele eeldab tootmise lähtepunktina järgmist suhet: ühiskond tervikuna - tootmisvahendite omanik; iga üksiktöötaja - enda tööjõu omanik, ühtlasi assotsieerunud omanik tootmisvahenditele. Näib, nagu sotsialismis ei oleks majanduslikus mõttes vajadust eristada ühiskonda riigi näol ja töötajaid, oma tööjõu kandjaid, kui võrd viimased kui ühiskonna liikmed on ühtlasi ka tootmisvahendite omanikud. "... Meil ei saa eristada vahetut tootjat kui mitteomanikku ja ühiskonda tervikuna kui tootmisvahendite omanikku."¹ See järeldus on õige, kui vaadata töötajat ainult kui ühiskonna, mitte kui teatava tootmiskollektiivi liiget. Vaadeldes vahetut tootmisprotsessi näeme, et ei ettevõtte, järelikult ka mitte töötajad kui tootmiskollektiivi liikmed ei ole vahetud tootmisvahendite omanikud. Nad organiseerivad oma tegevust ühiskonnale kuuluvate tootmisvahendite abil, mis on eraldatud nende käsutusse. Tootmisvahendite üleandmine vahetutele tootjatele, s. t. nende andmine üksikettevõtete vahetusse omandusse tooks endaga kaasa ühtse, tsentraalselt juhitava rahvamajanduse võimatuse, tooks kaasa sotsialistlikust tootmisviisist tulenevate eeliste likvideerimise. Sellise anarho-sündikalistliku kallaku, mis ohustas sotsialismi kõiki saavutusi, likvideeris meie partei juba 1920. aastail võitluses "töölisopositsiooni" vastu. V.I. Lenin rõhutas, et tootmisvahendite andmine üksikettevõtetele töötajatele muutuks "... nõukogude võimu aluste suurimaks moonutuseks ja täielikuks lahtiütlemiseks sotsialismist."² Järelikult, töötajad on tootmisvahendite omanikud vaid kui ühiskonna liikmed, mitte kui vahetud tootjad, antud tootmiskollektiivi liikmed. Ainsaks ja täieõiguslikuks antud ettevõtte ja teiste üldrahvalike tootmisvahendite omanikuks on sotsialistlik ühiskond riigi näol. Niisugune tootmise põhiagentide polariseerumine ei too kaasa antagonismi nende vahel. "Antagonism ja vastuolu pole sugugi üks ja seesama. Esimene kaob, teine jääb

¹ Сб. Методологические проблемы экономической науки. М., 1967, с. 345...346.

² В.И. Ленин, ПСС. Т. 36, с. 48.

ka sotsialismis."¹ Antagonismi sotsialistliku tootmise kahe põhiagendi - indiviidi ja ühiskonna - vahel ei kujune selletõttu, et ühiskondlik omandus tootmisvahenditele muudab polarisatsiooni kahe tootmisagendi vahel suhteliseks. Ühelt poolt on iga tootja ühtlasi tootmisvahendite assotsieerunud omanik, teiselt poolt - riik kui ühiskonna esindaja majandussuhetes on nii tootmisvahendite omanik kui selle tõttu ka suhetes tööjõudu - tootmise põhiagent.

Kuid vastus, kellede vahel toimub põhiline suhe sees tööjõu liitumisega ühiskondlikku tootmisse, ei ava veel selle suhte olemust. Tuleb vaadata, milline on selle suhte sisu, millises vormis ta toimub. Et ühenduda tootmisvahenditega, peab töötaja andma oma tööjõu ühiskonna käsutusse. Tootmisvahendite ühiskondlik omandus eeldab, et see protsess on üleüldine. Iga ühiskonnaliige peab oma tööjõu andma ühiskonna käsutusse, kuna on välistatud materjalsete väärtuste omastamise võimalus töövõimeliste ühiskonnaliikmete poolt ühiskondlikust tööst osavõttuta. Tööjõu ja tootmisvahendite vahetu ühendamine sotsialismis toimub palkamise vormis. Just palkamise kaudu toimub kaubaliste (tootmisvahendid, v. a. tehased, vabrikud, maavarad, maa jms. on sotsialismis kaubad) ja juba mittekaubaliste (tööjõud) tootlike jõudude elementide ühendamine. Tööjõu palkamine ei kujuta endast mitte ainult juriidilist akti ilma majandusliku sisuta, nagu väidavad mõningad majandusteadlased², vaid objektiivselt kaubalis-rahalistest suhetest tulenevat asjaliste ja isikuliste tootmisfaktorite seost, mis võtab töölepingu vormi. Nimetatud vorm on ühelt poolt üldise töögarantii ja -kohustuse väljendajaks, teiselt poolt fikseerib ta üldised tööjõu kasutamise tingimused.

Tööjõu palkamise üleüldisus toob endaga kaasa individuaalsete tööjõudude ühinemise, liitumise ühiskondlikuks kogutööjõuks. "Kõik kodanikud muutuvad siin riigi palgalisteks teenistujateks, nagu seda on relvastatud töölistes. Kõik kodanikud muutuvad ühe üldrahvaliku riikliku "sündikaadi" teenistujateks ja töölisteks."³

¹ Ленинский сборник. II, с. 357.

² А.Э. Котляр, Рабочая сила в СССР. 1967, с.19.

³ V.I. L e n i n , Teosed. 25. kd., lk. 442.

Kuna sotsialismis on töötajad tootmisvahendite assotsieerunud omanikeks, siis töötajad ei võranda tema kandjast ka pärast selle ühiskonna käsutusse andmist. Tootmisprotsessis iga töötaja, töötades ühiskonnale, töötab ühtlasi endale, kuivõrd ta on töötajate ühiskonna liige. Just selle momendi ühtsus töötajate ja ühiskonna vahelistes suhetes tootmisprotsessis tagabki ühiskondliku tootmise alumnise vahetuile tootjaile nende vajaduste optimaalseks rahuldamiseks. Kuid suhtes töötaja - ühiskond avaldub ka suhte subjektide eraldatus. Iga töötaja töötab endale mitte vahetult, vaid vahendatult, ühiskonnale töötamise kaudu. Tootmisprotsessis ei saa ta vahetult kui indiviid kasutada oma tööjõudu, viimast kasutab ühiskond.

Lähtudes eelöeldust, võiksime järeldada, et töötajad sotsialismis esineb assotsieerunud tööjõu vormis. Kuid suhe, mis tuleneb tööjõu ja tootmisvahendite ühendamisest sotsialismis, omab veel täiendavaid spetsiifilisi jooni. Iga töötaja töötab endale isiklike töökulutuste mahus ja seetõttu töö, mis on kulutatud enda jaoks, esineb alati kui antud isiku töö. Muidugi pole siin silmas peetud mitte igasugust individuaalset töökulutust. Kuivõrd töötaja töötab endale mitte vahetult, vaid ühiskonna kaudu, siis individuaalsete töökulutuste all arvestab ühiskond vaid tema poolt tunnustatud tööd. See mõjustab (muudab) tööjõu majandusliku vormi olemust. Töölise kui tööjõu kandja (ja omaniku) ning ühiskonna vahel tekib eriline vahetussuhe: kui palju tööd annab töötaja ühiskonnale ühes vormis, sama palju, v.a. eraldised ühiskondlikesse fondidesse, saab ta ühiskonnalt teises vormis.

Kaubalis-rahaliste suhete eksisteerimine tingib olukorra, kus töötaja, töötades endale, kuid töö kaudu ühiskonnale, teeb väärtust loovat abstraktset tööd. Konkreetne töö loob tarbimisväärtusi vahetult ühiskonnale, töötaja ei saa omastada enda konkreetse töö resultate. Töötaja saab ühiskonnalt oma töökulutuste eest osa uuestiloodud väärtusest, mis esineb tasuna töö eest. Tasu saadakse raha vormis. Kaubalis-rahaline suhe ühiskonna ning indiviidi vahel, mis kujuneb tööjõu ja tootmisvahendite ühendamisest, näib ostu-müügi aktina, sest kaubatootmise tingimustes pole võimalik saada raha ilma, et midagi müüdaks. Et töötaja ei saa

müta tššd, on tšestatud juba K. Marxi poolt.¹ Ka tššprodukti vahetu müümise võimalust tšštaja poolt ei eksisteeri, kuna vahetu tootja ei ole mitte tootmisvahendite era-
vaid assotsieerunud omanik. Kaubatootmise olemasolust sotsialismis tulenev jaotuse rahavorm loob tššlise poolt oma tššjõu müümise näilikkuse. Tššjõu kaubavorm eeldaks, et tššjõud, nagu iga teine kaup, omab fikseeritud väärtust ja hinda. Palk fikseeruks enne tootmisprotsessi, oleks vajaliku produkti loomise eelduseks, mitte resultaadiks. K. Marx rõhutab seda palga kui tššjõu väärtuse vormi spetsiifikat: "Kui suur või väike on tema (palgatššlise - E.H.) palk, seda ei määrata tema osaga produktis, vaid vastupidi, tema osa produktis määratakse tema palga suurusega. Faktiliselt saab tššline osa produkti väärtusest. Kuid see osa, mida ta saab, määratakse tšš väärtusega, mitte vastupidi, tšš väärtus - osaga produktist. Tšš väärtus, s. t. tööaeg, mis on vaja tššlisele tema enda taastootmiseks, on fikseeritud suurus, fikseeritud tema tššjõu müümisega kapitalistile. Faktiliselt fikseeritakse sellega ka tema osa produktis. Kuid mitte vastupidi, mitte nii, et esialgselt fikseeritakse tema osa produktis ja siis juba selle osaga määratakse tema palga suurus või väärtus."²

Seega, kui tššjõud oleks kaup, siis palk fikseeritaks tššjõu müümisel ühiskonnale, mitte et määrataks tššlise tšš produktiga. See tähendaks tšštaja eraldumist tema tšš produktist. Viimane eeldab aga tema eraldumist tootmisvahendest, s. t. eitab tšštajate kaasomandust tootmisvahendite, seega sotsialismi eksisteerimist üldse. Metodoloogiliselt ei ole üldse õige tuletada tššjõu majanduslikku vormi kaubalis-rahalistest suhetest, tšštasu rahalisest vormist.³ Marksism ei ole kunagi seostanud tššjõu kaubavormi kaubalis-rahaliste suhete eksisteerimisega. "Kaubatootmine ja

¹ Vt. K. M a r x , Kapital. I kd., lk. 462...465.

² К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с , Сов. т. 26, ч. III, с. 92.

³ Tuleb märkida, et metodoloogiline järjekindlus ei väljendu ka seisukohtades, millised seostavad tššjõu mittekaubavormi eksisteerimist sotsialismis tema ostu-müügi akti puudumisega. K. Marx on märkinud, et kapitalismile "... iseloomulik ei seisne mitte selles, et tššjõudu kui kaupa võib osta, vaid selles, et tššjõud on kaup."

kaubaringlus on aga nähtused, mis on omased kõige mitmesugusemale tootmisviisidele, kuigi erinevas ulatuses ja erineva osatähtsusega. Niisiis, me ei tea veel midagi antud tootmisviiside differentia specifica'st (iseloomulikest erinevustest) ega suuda nende üle otsustada, kui me tunneme ainult neile kõigile tootmisviisidele omaseid abstraktseid kaubaringluse kategooriaid.¹ Erinevalt produkti kaubavormist, mis iseenesest ei ole tootmisviisi põhitunnuseks, on töötajate eraldumine tootmisvahendeist ja tööjõu kui kauba eksisteerimine vaid ühe - kapitalistliku tootmisviisi eriliseks tunnuseks. "Kapitalism on kaubatootmine tema kõrgeimal arenemisastmel, millel ka tööjõud muutub kaubaks."²

Teaduslikku põhjendust ei oma ka seisukoht, et kuigi sotsialismis tööjõud pole kaup, omab ta siiski väärtust. Väite tõesusel püütakse toetuda K. Marxi järeldustele tööjõu majandusliku vormi kohta kapitalismis.³ Põhiargumendiks on jällegi tööjõu kaubavormi tuletamine kaubalis-rahalistest suhetest. Samastatakse tööjõu väärtust tööjõu taastootmiseks mineva elatusvahendite fondi väärtuse ja hinnaga. Kuid tööjõu väärtus ja töötajate elatusvahendite väärtus on erinevad majanduskategooriad. Väärtust omab vaid kaup. Tähendab, elatusvahendite väärtus eksisteerib alati, kui produkte toodetakse kui kaupu. Ja ainult juhul, kui kaubaks muutub tööjõud, muutub tema tootmiseks ja taastootmiseks vajaminevate tarbeesemete väärtus tööjõu väärtuse substantsiks.

Võttes kokku eelõeldu, võime teha järgmise järelduse. Tööjõu ja tootmisvahendite ühendamise protsess sotsialismis kujutab endast suhet tootmise kahe põhiagendi: töötaja ja ühiskonna vahel, milles suhte üks pool - töötaja on oma tööväime vahetu omanik, kuid ühtlasi ka tootmisvahendite assotsieerunud omanik, suhte teine pool - ühiskond on tootmisvahendite vahetu omanik. Selles suhtes tööjõud võtab assotsieerunud, ühiskondlikule omandusele baseeruva tööjõu vormi, ühendamise iseloomult on tööjõu ja tootmis-

¹ K. M a r x , Kapital. I kd., lk. 106.

² V. I. L e n i n , Teosed. 22. kd., lk. 223.

³ A. Т о о м с о о , Ühest tööjõu taastootmise sõlmprobleemist. "Техника ja Тootmine", 1970, nr. 3, lk. 126-128. М и ф т а ф о в , Стоимость рабочей силы при социализме. Ташкент, 1968, с. 7.

vahendite ühendamise protsess mittekaubaline, ühinemise viisilt vahendatud - tööjõu tootmisvahendite ühendamine toimub ühiskonna vahendusel tööjõu palkamise vormis.